

LES INTERACCIONS ENTRE HUMANS I ALTRES PRIMATS

El cas de la República de Guinea-Bissau

Catarina Casanova i Susana Costa

Amb aquest article, convidem els lectors a acompanyar-nos en un viatge de camp a Guinea-Bissau a través dels nostres ulls com a primatòlogues, i a explorar les complexes connexions entre primats humans i no humans. Vam començar el treball de camp el 2003. Després de passar un temps amb una ONG, vam instal·lar una estació de treball en una zona protegida amb una població de ximpanzés (estació de camp de Madina). Tot i això, aviat ens vam adonar que les «àrees protegides», els «boscos de qualitat» o els «hàbitats adequats per als ximpanzés» tindrien un impacte limitat en la investigació –i, el que és més important, en la conservació d'aquest simi– si no teníem en compte les actituds de la població local. Probablement, els paisatges humanitzats es convertisquen en la norma en el futur, per la qual cosa és urgent trobar una forma de coexistència pacífica.

Paraules clau: ximpanzés, comunitats locals, ecologies compartides, paisatges antropogènics, conservació.

Guinea-Bissau és un país tropical a la costa occidental africana. Té frontera al nord amb el Senegal i al sud amb Guinea Conakry. En la seua rica diversitat trobem més d'una dotzena d'espècies de primats, incloent-hi gàlags (*Galago senegalensis*), còlobs (*Colobus polykomos* i *Ptilocolobus badius*), mones vermelles (*Erythrocebus patas*), diverses espècies dels gèneres *Cercopithecus* i *Cercocebus*, babuïns (*Papio papio*) i ximpanzés occidentals (*Pan troglodytes verus*) (Casanova et al., 2014). Segons la llista vermella d'espècies amenaçades de la Unió Internacional per a la Conservació de la Natura (IUCN, 2023), l'estat de conservació global d'aquestes espècies de primats va des de la «preocupació menor» (com en el cas de la mona verda de Saba, *Chlorocebus sabaues*, i els gàlags

fins a «en perill» (còlobs i ximpanzés), i la majoria mostren una marcada disminució poblacional. Aquesta situació es deu principalment al creixement humà, que a Guinea-Bissau s'ha duplicat al llarg de les tres darreres dècades (Worldmeter, 2023).

A la majoria dels primats presents a Guinea-Bissau (excepte els gàlags, més petits, i els ximpanzés) se'ls caça per la seua carn, de vegades a un ritme que –amb tota seguretat– resulta insostenible. Com a exemple, un estudi que utilitzava un mètode de codi de barres d'ADN va estimar que durant l'estació seca del 2010 es van vendre 1.550 primats a dos mercats de Guinea-Bissau (Minhós et al., 2013). La carn d'animals silvestres es consumeix en restaurants especialitzats, però també a les cases particulars, sobretot a les zones

«La pèrdua, degradació i fragmentació d'hàbitats és la segona amenaça més gran per als primats de Guinea-Bissau»

COM CITAR AQUEST ARTICLE:

Casanova, C., & Costa, S. (2023). Les interaccions entre humans i altres primats: El cas de la República de Guinea-Bissau. *Metode Science Studies Journal*. <https://doi.org/10.7203/metode.14.25532>

rurals (incloent-hi les dels parcs nacionals). Algunes parts de diversos primats (dels babuïns o els ximpanzés) s'utilitzen com a medicina. Per tant, caçar primats és rendible, com demostra el fet que a les ciutats de Bissau, Buba i Bambadinca, la carn de primat és més cara que la d'aviram (Casanova i Sousa, 2007; Casanova et al., 2014). Es creu que els ximpanzés eren antics membres de les famílies humanes actuals: que abans eren persones, però van ser castigats amb l'aparença de ximpanzés per treballar (com a ferrers) diumenge, i ara estan condemnats a viure en el bosc amb els *irās*, éssers animistes màgics i religiosos (Casanova et al., 2014).

La pèrdua, degradació i fragmentació d'hàbitats és la segona amenaça més gran per als primats de Guinea-Bissau, principalment a causa de l'expansió i la intensificació de les explotacions agrícoles i ramaderes, la producció de carbó vegetal, la tala, la mineria i els assentaments humans, a més de la creació de xarxes de carreteres (Casanova et al., 2014; Minhós et al., 2013). La fragmentació dels boscos deixa àrees més o menys aïllades –sense corredors ecològics entre elles– i és especialment problemàtica perquè dificulta el moviment d'animals que viuen en territoris amplis, augmenta la competència pels recursos i obstaculitza el flux genètic entre poblacions, amb la qual cosa augmenta l'endogàmia i la incidència de trastorns genètics. Només entre 2001 i 2021, Guinea-Bissau va perdre el 18 % de la seua cobertura forestal, i avui dia la selva humida guineana es considera un dels ecosistemes més amenaçats del món (Global Forest Watch, 2023).

Aquestes amenaces, juntament amb altres com les matances per a protegir els cultius, la tinença com a mascotes o la transmissió de malalties infeccioses, afecten les poblacions de primats i la seua qualitat genètica, però també el seu comportament. Per exemple, el babuí de Guinea (Figura 1), del qual el 1980 es descrivien grups de 800 o 900 individus als afores de Bissau, només pot ser observat ara si ens endinsem en el bosc. Segons les descripcions dels caçadors (C. Casanova, informació personal, 2017), molts babuïns dormien al manglar en lloc dels arbres alts per a escapar de les caceres nocturnes organitzades per a estrangers que volien caçar per esport.

El treball de conservació fet amb els primats inclou, entre altres aspectes, el control del comerç internacional a través de la Convenció sobre el Comerç Internacional d'Especies Amenaçades de Fauna i Flora Silvestres (CITES). Guinea-Bissau també va signar el Conveni Africà sobre la Conservació de la Natura i els Recursos Naturals, que atorga una protecció especial als primats i obliga, entre altres coses, a designar àrees de conservació, adoptar una legislació adequada i establir una agència facultada per a ocupar-se de tots els assumptes tractats al conveni.

Lherm-michel

Figura 1. Les diverses amenaces afecten les poblacions de primats i la seua qualitat genètica, però també el seu comportament. Per exemple, el babuí de Guinea (en la imatge superior), del qual el 1980 es descrivien grups de 800 o 900 individus als afores de Bissau, només pot ser observat ara si ens endinsem en el bosc. A Cantanhez, els ximpanzés (imatge inferior) es consideren similars als humans, per la qual cosa consumir la seua carn és un tabú, però també se'ls considera lladres que saben quan i on robar fruita de les explotacions, un «mal comportament» que fa que se'ls mate sovint.

Bernard Dupont

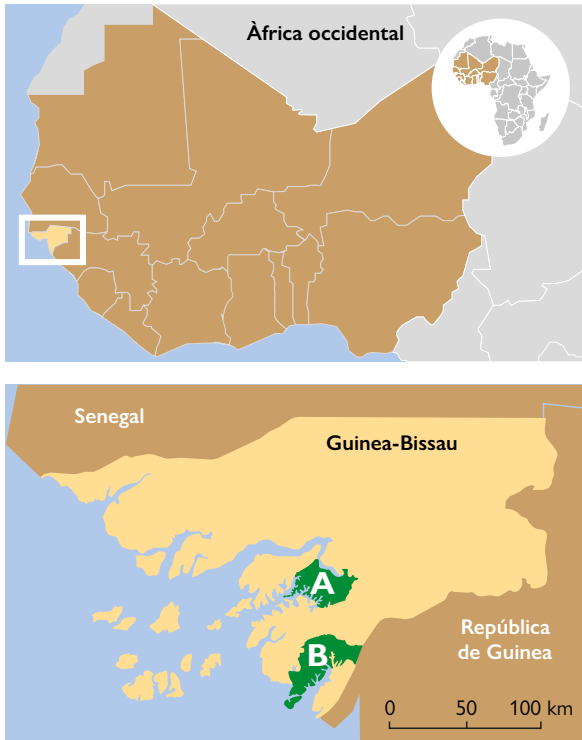

Figura 2. El mapa mostra les zones de Guinea-Bissau esmentades a l'article: **A**) Parc Natural de Lagoas de Cufada; **B**) Estació de Camp de Madina, al Parc Nacional dels Boscos de Cantanhez.

FONT: Adaptat a partir de Colmonero-Costeira et al., (2021).

«A causa de la manca de fons, alguns parcs existeixen només sobre el paper. Es van crear legalment, però no tenen infraestructures, guardes, vigilància ni forces de seguretat»

L'Instituto da Biodiversidade e da Administração da Natureza (IBAP) és la institució nacional encarregada de tots els parcs i reserves nacionals de Guinea-Bissau. Per desgràcia, a causa de la manca de fons, alguns parcs existeixen només sobre el paper. Es van crear legalment, però no tenen infraestructures, guardes, vigilància ni forces de seguretat. En altres parcs (com Cufada o Cacheu) hi ha guardes, però no disposen de l'equip tècnic per a comunicar-se entre ells, cosa que dificulta la persecució dels caçadors. De fet, la Direcció General de Medi Ambient (DGA) és qui pot multar els caçadors i els que venguen, compren o cuinen carn d'animals silvestres. En altres parcs (per exemple, Cantanhez), els guardes són comunitaris (els trien les comunitats i l'Estat no els paga un sou). Tot això dificulta una conservació eficaç. A més, els programes d'educació mediambiental no són una prioritat en un dels països més pobres del món (on els professors solen anar al camp a conrear per a alimentar les famílies durant vagues que poden durar de cinc a set anys). Algunes ONG també operen al país.

■ LA NOSTRA INVESTIGACIÓ EN DUES ZONES PROTEGIDES DE GUINEA

Guinea-Bissau té diverses àrees protegides (IBAP, 2023). Tres estan ubicades a la Reserva de la Biosfera de Bolama-Bijagós (a l'arxipèlag de Bijagós). Al territori continental, el Parc Natural dels Manglars de Cacheu és el més antic (1997). I després hi ha el Parc Natural de Lagoas de Cufada, al sud, i el Parc Nacional de Cantanhez, a prop de la frontera amb la República de Guinea. Altres àrees protegides són Dulombi i Boe, que Casanova i Sousa (2007) van considerar essencials per a mantenir els corredors ecològics dels primats. Les persones que viuen en aquestes «reserves» depenen completament dels serveis dels ecosistemes i, per tant, no fan cas de les normes de conservació, perquè no tenen cap altra opció per a alimentar les seues famílies (Costa, 2010).

Vam escollir el Parc Natural de Lagoas de Cufada i el Parc Nacional de Cantanhez per al nostre projecte de recerca per la seua biodiversitat i, en particular, perquè tots dos són hàbitats de ximpanzés (Figura 2). Quan vam arribar el 2003, els nostres objectius principals eren fer censos de ximpanzés i estudiar-ne l'ecologia (i la d'altres primats). També volíem avaluar qüestions relatives a les interaccions entre primats humans i no humans –com el saqueig de cultius i l'opinió de la població local sobre els parcs nacionals– (Costa, 2010). Durant aquests anys, hem estat testimonis de la destrucció forestal, no només a causa de les activitats agrícoles de la població local, sinó també pels interminables monocultius explotats sobretot per companyies del nord global que busquen el màxim benefici:

alvocats, biocombustibles (oli de palma), anacards, soja i altres «cultius comercials» que no sempre contribueixen directament al desenvolupament de les comunitats humanes locals (Lundy, 2021; C. Casanova i G. Jesus, observacions personals, juliol 2022). A més, hem observat amb tristesa que cada any es veuen menys primats. Com a nota positiva, hem contribuït a l'educació mediambiental mitjançant tallers sobre l'entorn i la protecció d'espècies per a l'alumnat de les escoles locals. Així mateix, mitjançant els nostres estudis hem adquirit coneixement sobre les interaccions entre humans i altres primats que esperem que ajuden a crear millors estratègies de conservació en el futur. A continuació, descrivim algunes de les nostres conclusions.

Parc Natural de Lagoas de Cufada

El Parc Natural de Lagoas de Cufada està situat a la zona oriental de Quínara, la regió meridional de Guinea-Bissau. Quan es va crear el parc (desembre del 2000), abastava una àrea de 890 km², en què vivien 3.534 persones distribuïdes en 33 poblacions. El territori acollia vuit grups ètnics, entre els quals els balanta i els beafada eren els més representatius (Amador et al., 2015). L'agricultura, especialment les plantacions d'arròs, és una de les activitats econòmiques més importants per als balanta, però la caça també és vital per a ells, ja que depenen de la proteïna de la carn d'animals silvestres. Els beafada, en canvi, depenen d'aquesta carn com a font d'ingressos: no la mengen perquè són musulmans, però sí que la cacen i hi comercien. La caça estava permesa a les llacunes de Cufada durant l'estació seca (de novembre a abril), però prohibida a l'estació de pluges (de maig a octubre), perquè, segons el personal del parc, els animals es reproduïen en aquesta estació. Durant l'estació seca, a les famílies que viuen dins del parc se'ls permetia caçar animals per a consum propi: els podien caçar només d'un en un i la mida màxima de la presa era la d'una gasela. No es permetia la caça de ximpanzés i altres primats, i el comerç d'aquestes espècies estava terminantment prohibit. No obstant això, no s'imposaven multes, perquè les normes de caça del parc mai no es van aprovar formalment (Amador et al., 2015), encara que sí que es van confiscar algunes armes de foc i trampes, que ens mostraven cada vegada que els demanàvem que es complís la llei. En definitiva, els guàrdies de Cufada podien confiscar material il·legal, però no podien multar els furtius.

Esperàvem que els balanta i els beafada valorarien la vida silvestre d'una altra manera. Per a esbrinar-ho, vam fer enquestes, entrevistes, grups de discussió i converses informals en què vam descobrir que el gènere i la religió —els balanta són tradicionalment animistes,

Ivo Colmonero-Costeira

Figura 3. El Parc Natural de Lagoas de Cufada tenia una petita carretera (sobretot per a bicicletes) que creuava el parc envoltada de boscos, però ara és una carretera de sis carrils per on passen camions constantment. El 2023, també es van talar o cremar diverses àrees (en la imatge) i es van substituir principalment per camps d'anacards.

**«La carn d'animals silvestres
es consumeix en restaurants
especialitzats, però també a les cases
particulars, sobretot a les zones rurals
(incloent-hi les dels parcs nacionals)»**

Fotos: C. Casanova

mentre que els beafada són musulmans— marcaven les diferències més grans en actitud (vegeu Amador et al., 2015, on es donen més detalls metodològics). La percepció de les dones de la vida silvestre era més negativa que la dels homes. Probablement perquè a la majoria dels països africans els homes solen estar al centre dels processos de decisió i se'ls convida sovint a col·laborar amb les ONG, cosa que fomenta una visió més positiva de la conservació. Per contra, les dones consideren que les zones protegides imposen normes que els faran la vida més difícil (Costa et al., 2017). Involucrar-les en projectes de conservació podria millorar-ne l'actitud. No podem deixar de banda les dones en cap programa de conservació. La religió també marcava grans diferències en la manera com la gent percebia les diferents espècies. Per exemple, els caçadors beafada consideren els primats no comestibles, perquè l'islam prohibeix menjar carn de micos (tot i que això no impedeix que els cacen per a comerciar-hi). A més, cal no oblidar que la religió ja ha estat útil per al treball de conservació en el passat, com en el cas dels *matos sagrados*, llocs del bosc on se celebren cerimònies i rituals. Es pensa que aquests van

**«Els programes d'educació
mediambiental no són
una prioritat en un dels països
més pobres del món»**

ajudar a protegir àrees de bosc, especialment als anys vuitanta i noranta (Casanova et al., 2014).

Tots dos grups ètnics estaven d'acord que la caça era responsable de la gran disminució del nombre de primats, i reconeixien que hi havia menys preses que fa anys (Amador et al., 2015). Avui la situació és dramàtica, gairebé no queden preses ni hi ha mostres de biodiversitat degut a la construcció d'una carretera de sis carrils que travessa el Parc i a la conversió en plantacions d'àmplies zones de bosc (Colmonero-Costeira, informació personal, 2023; Figura 3). En aquest context d'escassetat, molts dels fruits i plantes silvestres que consumeixen els primats no humans també els consumeixen els humans, i això va tenir conseqüències terribles el 2016, quan

diversos grups de nens van ser atacats mentre recol·lectaven i es menjaven aquests recursos (Figura 4). Segons A. Relaga (informació personal, 2017), el 2016 (l'any dels atacs) hi va haver menys pluges, i la gent recol·lectava aquests recursos per vendre'ls al Senegal i a altres països. Quan hi ha les ecologies compartides, la competència pels aliments es fa més greu els anys de menors recursos (C. Casanova, observació personal, 2017).

Figura 4. Nens atacats per grups de ximpanzés mentre recol·lectaven i menjaven fruits i plantes silvestres dels quals també s'alimenten aquests simis (Casanova et al., 2020). Els van mossegar els dits de les mans i els peus, i per a les ferides a les cames d'alguns va caldre assistència mèdica. Alguns atacs es van produir als arbres i altres a terra, quan els nens en baixaven.

Fotos: C. Casanova

Figura 5. Esponja utilitzada pels ximpanzés durant la temporada seca al poblet de Cadique Nalu, al Parc Nacional de Cantanhez, Tombali (Casanova i Sousa, 2007). Les fotos es van fer a menys de vint metres d'una casa del poblet, cosa que indica la proximitat geogràfica entre ximpanzés i humans.

Parc Nacional dels Boscos de Cantanhez

El Parc Nacional dels Boscos de Cantanhez està situat al sud (Tombali) i és considerat una de les regions més pobres de Guinea-Bissau (United Nations Development Programme, 2022). Cobreix una àrea aproximada de 1.057 km². El 2007, Cantanhez va ser declarat oficialment parc nacional, per ser una de les zones de biodiversitat més importants –punt calent de biodiversitat dels boscos guineans– per a la conservació dels ximpanzés (IBAP, 2007). La majoria de la població humana de l'àrea protegida (aproximadament 22.000 persones distribuïdes en 110 assentaments) depenen de l'agricultura com a font de nutrients; per tant, aquesta és també la principal activitat econòmica. Encara que Cantanhez es considera *tchon Nalú* (els propietaris de la terra són els Nalú), al parc també viuen altres grups ètnics com els balanta, els sosso i els fulani. La caça i la pesca no es practicaven de manera professional i, segons testimonis locals, no eren activitats principals. Tot i això, la caça dins del parc era il·legal, per la qual cosa és possible que aquestes persones evitaren esmentar que era una font d'ingressos o de nutrients. De fet, en algunes entrevistes i converses informals alguns homes es consideraven «caçadors

«La supervivència de la biodiversitat depèn principalment de les actituds de les comunitats, especialment d'aquelles que viuen a les àrees protegides o a prop seu»

professionals». La proximitat entre ximpanzés i humans era evident (Figura 5).

A sobre de la pobresa i de l'escàs desenvolupament, els locals que viuen a les zones protegides s'enfronten diàriament a restriccions, per la qual cosa avaluar aquestes limitacions és una bona manera d'entendre com afecta una àrea protegida la vida de les persones. Amb aquest objectiu, vam fer servir el mètode de Quinn et al. (2003) per a calcular l'índex de gravetat, incidència i risc percebut pels que vivien al Parc Nacional de Cantanhez. Els locals van esmentar la fam com el problema més greu (Costa, 2010). Van indicar que les raons de l'escassa seguretat alimentària eren el saqueig dels cultius –pensaven que la prohibició de caçar havia provocat que augmentara el nombre d'espècies saquejadores– i la salinització del sòl per l'escurçament progressiu de la temporada de pluges. La manca de diners i els problemes de salut i habitatge també van ser esmentats.

A les societats occidentals de majoria judeocristiana, els animals en general es categoritzen, d'acord amb una perspectiva dualista (Arluke i Sanders, 1996), com a «bons» o «dolents», depenent del seu comportament, aspecte i utilitat. Ara bé, com són percebuts els animals

no humans canvia en funció del context cultural. Les «escales sociozoològiques» –models que organitzen els animals no humans segons judicis morals humans– van revelar ser molt útils en contextos en què la vida silvestre estava amenaçada per la seua proximitat amb comunitats humanes (Costa et al., 2013). A Cantanhez, els ximpanzés es consideren similars als humans, per la qual cosa consumir la seua carn és un tabú, però també se’ls considera lladres que saben quan i on robar fruita de les explotacions, un «mal comportament» que fa que se’ls mate sovint (C. Casanova, observació personal, 2009, 2011, 2012). Tot i això, es van triar els ximpanzés com a espècie paraigua per al Parc Nacional de Cantanhez i per a altres parcs, d’acord amb la percepció del nord global que són una espècie carismàtica, malgrat que altres espècies, com les gaseles –que no són vistes com a competidores, sinó com a belles, comestibles i fàcils de caçar–, potser haurien encaixat millor en aquest paper.

■ CONSIDERACIONS FINALS

Tot i ser conscients que les seues activitats posen el bosc i la seua vida silvestre en perill, la població local no té alternativa perquè depèn totalment dels ecosistemes. Les ONG i les agències internacionals sovint semblen ignorar el punt de vista local quan dissenyen programes de conservació. No obstant això, la diversitat cultural no es pot ignorar en la protecció de l’entorn, perquè la supervivència de la biodiversitat depèn principalment de les actituds de les comunitats, especialment d’aquelles que viuen a les àrees protegides o a prop seu. A més, imposar estratègies externes pot perpetuar el colonialisme i l’explotació que impedeix que el sud global desenvolupe sistemes agrícoles adients i altres formes de supervivència. Probablement, els paisatges humanitzats es convertiran en la norma en el futur, per la qual cosa és urgent trobar una forma de coexistència pacífica entre espècies. Per tant, ha arribat l’hora de fer ciència amb i per a les comunitats locals i posar-la al seu servei en els seus propis termes, tractant de trobar solucions viables per a humans i no humans. ☺

REFERÈNCIES

- Amador, R., Casanova, C., & Lee, P. (2015). Ethnicity and perceptions of bushmeat hunting inside Lagoas de Cufada Natural Park (LCNP), Guinea-Bissau. *Journal of Primatology*, 3(2), 1000121.
- Arluke, A., & Sanders, C. (1996). *Regarding animals*. Temple University Press.
- Casanova, C., Sá, R., & Sousa, J. (2020). Wild chimpanzee (*Pan troglodytes verus*) attacks on children in the Republic of Guinea Bissau [abstract]. 7th Iberian Congress of Primatology «Empathy, education, and conservation: Primates in a shared world». *Folia Primatologica*, 89, 5–6. <https://doi.org/10.1159/000506768>
- Casanova, C., & Sousa, C. (2007). *National action plan for the conservation of chimpanzee, Western red colobus and Western black and white colobus populations in Guinea-Bissau Republic*. Instituto da Biodiversidade e das Áreas Protegidas. Ministério do Desenvolvimento Rural e Agricultura, Recursos Naturais e Ambiente.
- Casanova, C., Sousa, C., & Costa, S. (2014). Are animals and forests forever? Perceptions of wildlife at Cantanhez Forest National Park, Guinea-Bissau Republic. En C. Casanova & S. Frias (Eds.), *Memória* (p. 69–104). Sociedade de Geografia de Lisboa.
- Colmonero-Costeira, I., Costa, S., Bruford, M. W., & Ferreira da Silva, M. J. (2021). As percepções do grupo étnico Bijagó acerca do seu ecossistema insular e implicações para a conservação dos primatas não humanos. *II Conferência Nacional de Antropologia do Ambiente*, Sociedade de Geografia de Lisboa.
- Costa, S. (2010). *Social perceptions of nonhumans in Tombali (Guinea-Bissau, West Africa): A contribution to chimpanzee (Pan troglodytes verus) conservation* [tesi de doctorat, University of Stirling]. CORE. <https://core.ac.uk/reader/9047940>
- Costa, S., Casanova, C., & Lee, P. (2017). What does conservation mean for women? The case of the Cantanhez Forest National Park. *Conservation and Society*, 15(2), 168–178. <http://www.jstor.org/stable/26393284>
- Costa, S., Casanova, C., Sousa, C., & Lee, P. (2013). The good, the bad and the ugly: Perceptions of wildlife in Tombali (Guinea-Bissau, West Africa). *Journal of Primatology*, 2(1), 1000110.
- Global Forest Watch. (2023). *Global forest map*. <https://www.globalforestwatch.org/map/>
- IBAP. (2007). *Estratégia nacional para as áreas protegidas e a conservação da biodiversidade na Guiné-Bissau 2007-2011*. Instituto da Biodiversidade e das Áreas Protegidas. <https://ibapgbissau.org/wp-content/uploads/2022/12/Estrategia-Nacional-para-APs-2007-2011.pdf>
- IUCN. (2023). *The IUCN red list of threatened species*. International Union of Conservation of Nature and Natural Resources. <https://www.iucnredlist.org>
- Lundy, B. D. (2021). Cashews in conflict. En A. Ahmed & A. Gasparatos (Eds.), *Political ecology of industrial crops*. Routledge.
- Minhós, T., Wallace, E., Ferreira da Silva, M. J., Sá, R. M., Carmo, M., Barata, A., & Bruford, M. W. (2013). DNA identification of primate bushmeat from urban markets in Guinea-Bissau and its implication for conservation. *Biological Conservation*, 167, 43–49. <http://doi.org/10.1016/j.biocon.2013.07.018>
- Quinn, C., Huby, M., Kiwasila, H., & Lovett, J. C. (2003). Local perceptions of risk to livelihood in semi-arid Tanzania. *Journal of Environmental Management*, 68(2), 111–119. [https://doi.org/10.1016/S0301-4797\(03\)00013-6](https://doi.org/10.1016/S0301-4797(03)00013-6)
- United Nations Development Programme. (2022). *Human Development Report 2021–22*. <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2021-22>
- Worldmeter. (2023). *Guinea population (1950-2020)*. <https://www.worldometers.info/world-population/guinea-population/>
- CATARINA CASANOVA.** Investigadora al Centre de Recerca en Antropologia i Salut (CIAS), Departament de Ciències de la Vida, Universitat de Coimbra (Portugal). També és professora a l’Institut Superior de Ciències Socials i Polítiques (ISCSP) de la Universitat de Lisboa (Portugal) i col·laboradora del Centre d’Administració i Polítiques Públiques (CAPP). Membre fundador de l’Associació Primatològica Portuguesa. ✉ ccasanova@iscsp.ulisboa.pt
- SUSANA COSTA.** Investigadora al Centre de Recerca en Antropologia i Salut (CIAS), Departament de Ciències de la Vida, Universitat de Coimbra (Portugal).